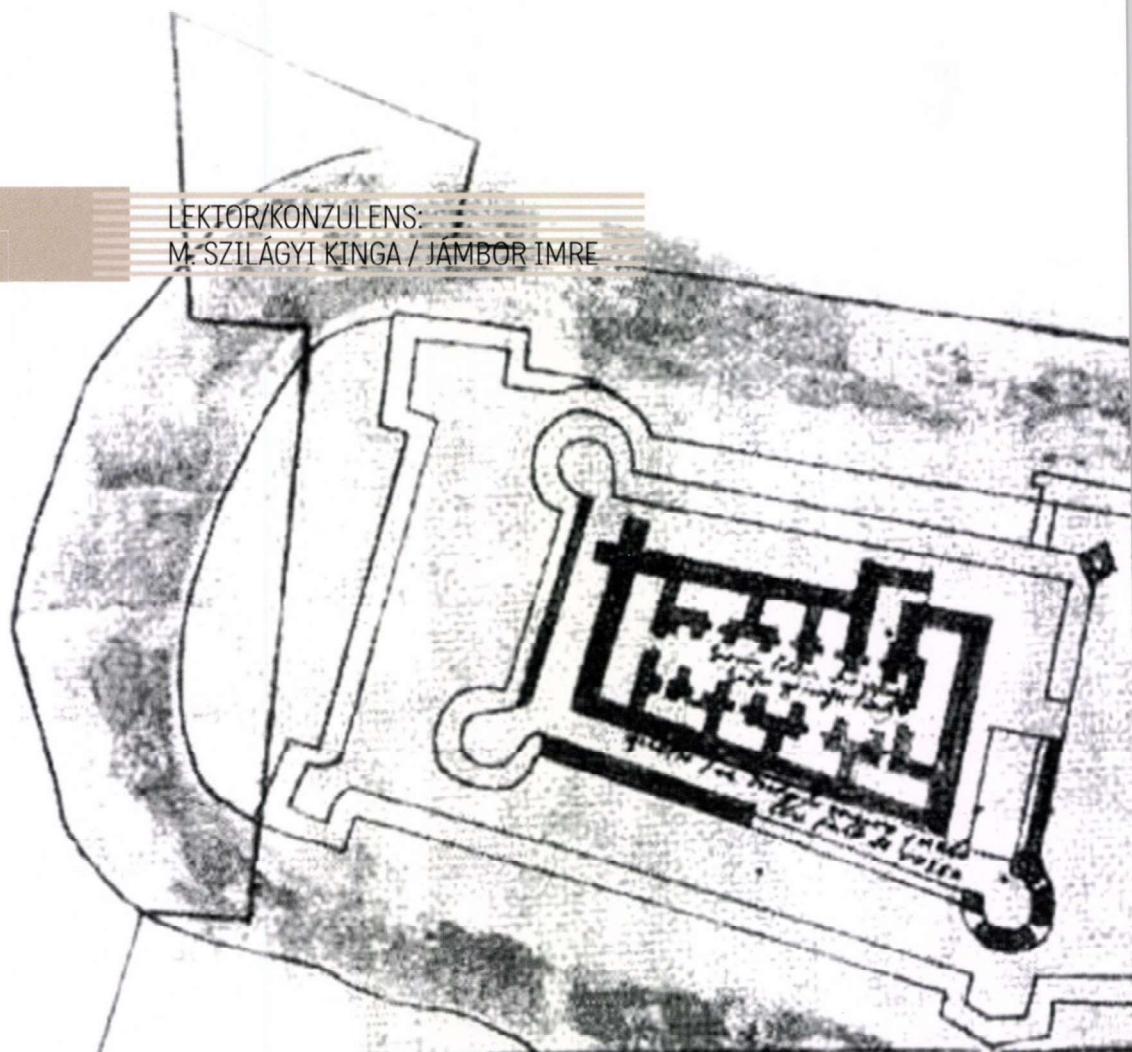

GYULA – AZ EGYKORI SZIGETERŐD TÖRTÉNETE ÉS LEHETSÉGES JÖVŐKÉPE¹

GYULA – THE HISTORY AND A POSSIBLE VISION OF THE FORMER ISLAND FORTRESS

SZERZŐ:
KISS MÁRTA

LEKTOR/KONZULENS:
M. SZILÁGYI KINGA / JÁMBOR IMRE

A GYULAI középkori téglavár sokak által jól ismert, mint a város egyik legfőbb jelképe. A vele szemközt épült Almásy kastélyról és parkjáról, illetve az ezeket egy egységbe foglaló, a Körös-ágakkal lehatárolt egykori szigeterődöt körülvevő palánkvárról² azonban méltatlanul kevés szó esik, pedig a terület története tartogat még érdekes, izgalmas részleteket. Az egykori szigeterődöt körülvevő várak medrének mélyedése még most is felfedezhető a vár környezetében.³ A terület bővelkedik műemlékekben. A legismertebb

a már említett téglavár, közvetlenül mellette található a kör alaprajzú rondella, amely annak idején ágyútoronyként működött. A várépülettel szemben áll az Almásy kastély épülete, amely összeépült az egykori huszárvár kapuépítményével, a huszártoronnyal. A várak felett ívelt át a Kis-híd, amely szintén műemlék, csakúgy, mint a híd mellett álló őrház, a Kapusház (9. kép).

Gyula első okleveles említése 1313-ból való.⁴ Ekkor még Gyulamonorának hívták a települést, fő jellegzetesége szerzetesháza volt. Főlemelkedését

*Mellett van egy kis templom is
a vár közelében, amelyet
a huszárvár kapuépítményével
összeépítették.*

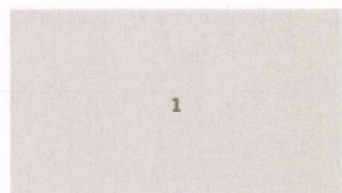
1 'A gyulai szigeterőd múltja, jelene és lehetséges jövője' című dolgozat 3. helyezést ért el a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián. Miskolc, 2009.04.14-16. Konzulens: Jámbor Imre

2. A palánkvár általában többretegű fal, amely nem tisztán agyagból, földből készült, az alapvető eljárások hasonlósága miatt azonban lényegében a vert fal változatának tekinthető. A többretegű fal zsaluzata nem deszka, hanem karókkal erősített sövényfonás, esetleg zsílipelt deszka- vagy boronafalazat. Az alapvető különbség abban rejlik, hogy a föld betömítése után a zsaluzat keretét nem bontják el. A sáncot általában a vár előtti szabad térségben alakították ki, oly módon, hogy a várak földjét kifelé dobálták, ezzel újabb akadályt

képezve az ostromlóknak. Allhatott csak földből, de a belsejét általában faszerkezet is erősítette.

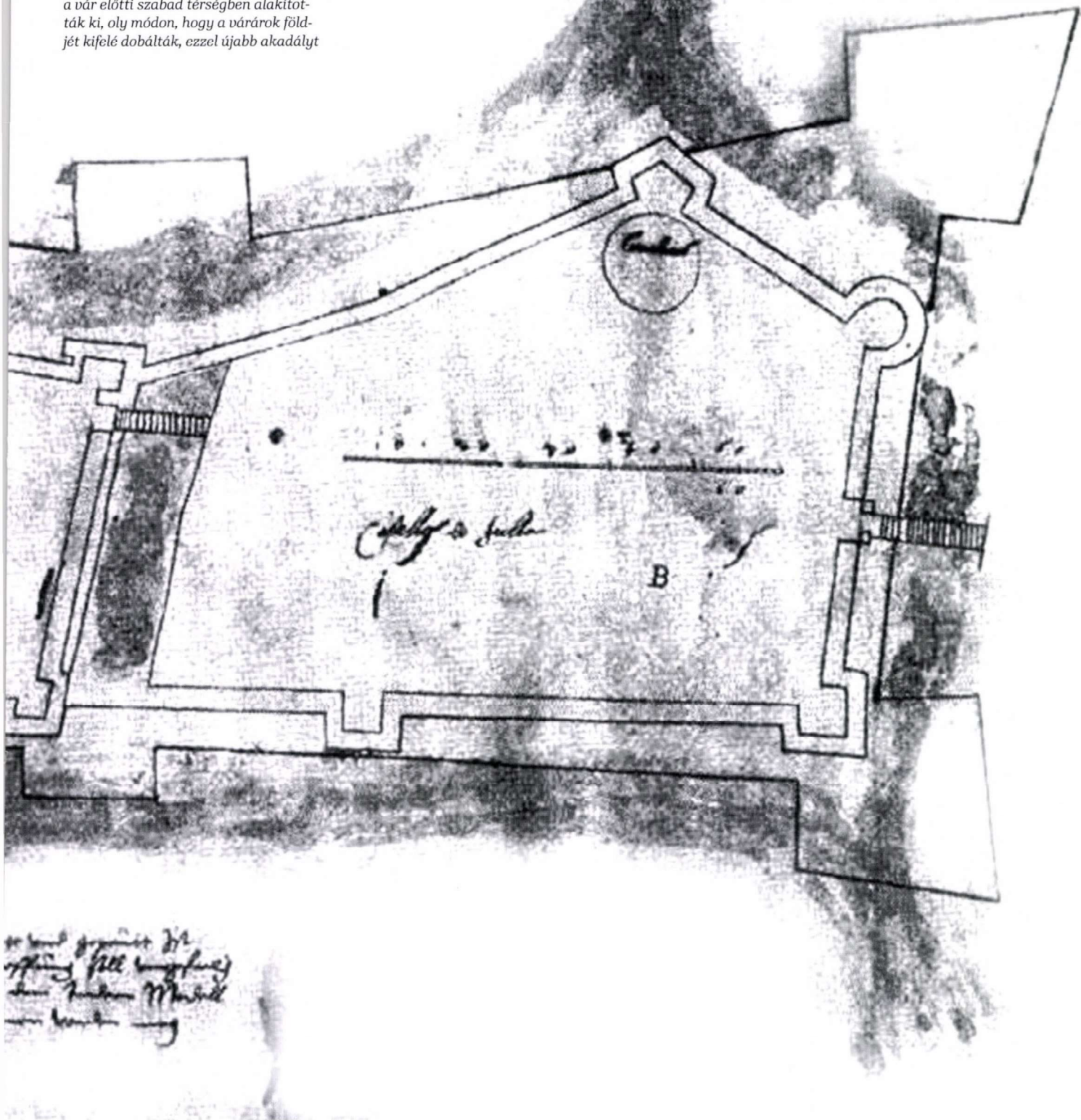
3. Az egykori várak maradványa a Csónakázótó a vár előtt, az árok egyéb szakaszai víz nélkül, gyepes mélyedéseként láthatóak a vár és a kastély körül.

4. Károly Róbert 1313. jún. 20-án és 22-én két oklevelet állíttatott ki a Fehér-Körös melletti Gyulamonostorán, így az oklevél nem gyulai vonatkozású, de itt jelenik meg először. Scherer Ferenc: *Gyula város története*. 1. kötet. Gyula, 1938. pp. 36.

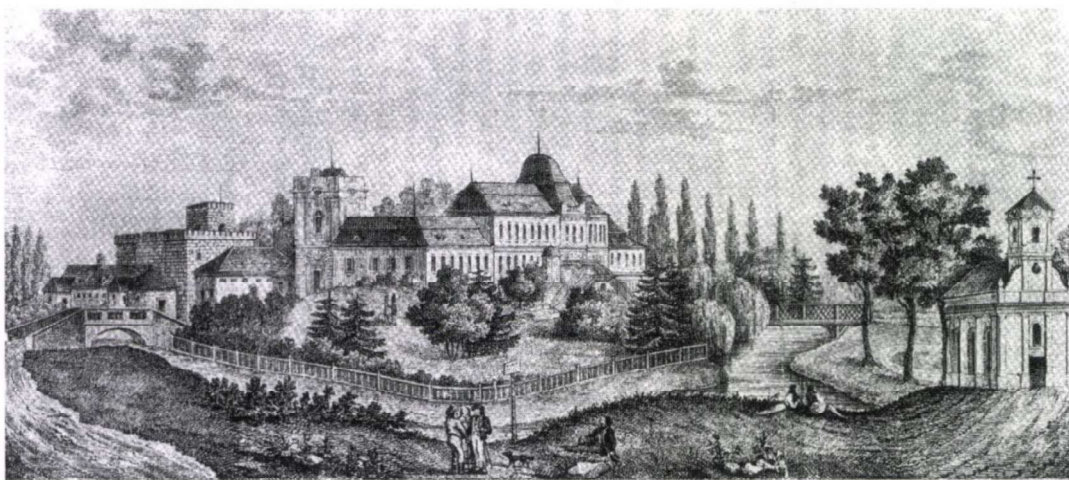
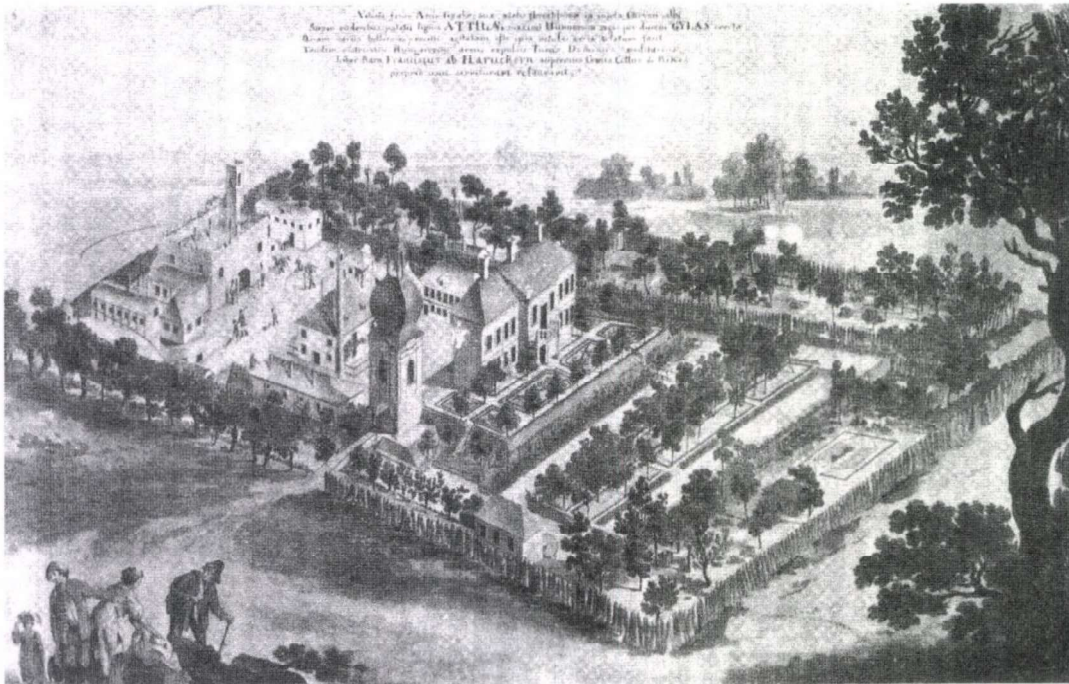

1. kép: Paolo Mirandola átalakítási terve a várról /The plan of the reconstruction by Paolo Mirandola

(SCHERER FERENC: GYULA VÁROS TÖRTÉNETE. 1. KÖTET GYULA, 1938. PP. 181.)

az a tény segítette, hogy Károly Róbertnek köszönhetően az itt lévő birtokok egy hatalmas uradalom központjává váltak. A térség fejlődésében meghatározó szerepet játszott Maróthi János macsóiban, aki valószínűsíthetően a vár építetője.⁵ Az építkezés 1403 körül kezdődött, ezután több ütemben fejeződött be, majd a mohácsi vész utáni időkben vált a vár hadászati szempontból jelentőssé, ekkor 1528-29-ben megépült a huszárvár a várral szemközti területen, amely a lovaknak és a katonaságnak a szálláshelyéül szolgált. A következő fontos időszak a török harcok kora, ekkor az utolsó és leghíresebb várkapitány, Kerecsényi László 1561-ben a várépület felújításához kezdett. Ennek kapcsán maradt ránk egy fontos, értékes ábrázolás, a vár bővítési terve 1562-ből, ame-

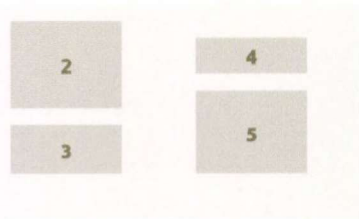
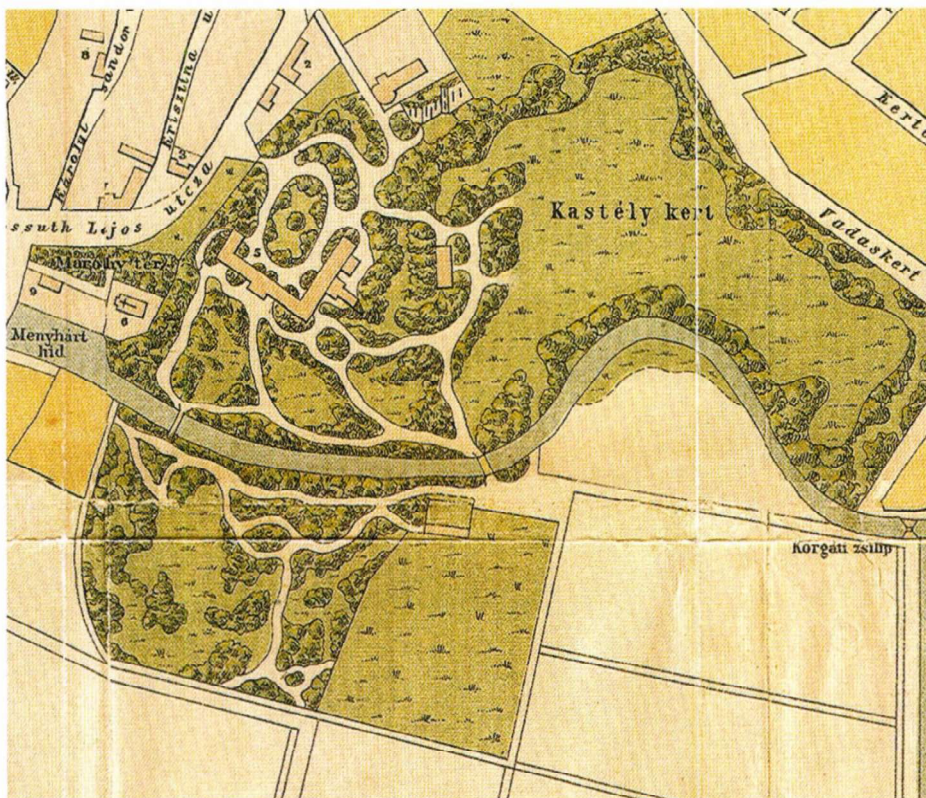
lyet Paolo Mirandola olasz hadmérnök készített (1. kép).⁶ A terv szoros összefüggésben áll a jelenlegi fejlesztési tervekben megálmodottakkal, amelyre a cikk később tér ki. 1566-ban a törökök ostrom alá vették a várat, kilenc hét után el is foglalták, ezt követően Gyula közel 130 évig, 1695-ig török kézen volt.

1720-ban Harruckern János György udvari hadtápszállító érdemeiért megkapta a gyulai uradalmat és a várat is az uralkodótól.⁷ 1723-ban felépíttette emeletes kastélyát a huszárvár területén. A várépületet átalakították gazdasági célokra, kívül gazdasági épületekkel építették körül, itt tartották a vármegye gyűléseit, pénztár, levéltár, serfőző és pálinkaház működött benne, valamint a földszinten börtön. Fia, Harruckern Ferenc a huszárvár kapu-

tornyát, melyen át a kastélyba bejárat vezet, barokk stílusú átalakítással felújította, emeletesre építtette át, rajta órát helyeztek el, és párnatagos toronysisakkal fedték le. A kastély bővítésére Franz Anton Hillebrandt, kamarai főépítész 1761-62-ben tervet készített, de ez nem valósult meg. A kastély 1795-ben leégett.

Az akkori kertre vonatkozó egyetlen forrás az 1749-ben készült veduta-pár,⁸ amely a területet nyugatról és keletről ábrázolja (2. kép).⁹ Mindkét képet Hueber Antal kapisztránus szerzetes rajzolta, aki Harruckern Ferenc békési főispán udvari papja volt. Az ábrázolások a geometria uralkodását hangsúlyozzák. A kastély homlokzata előtt egysornyi himzéses parter, majd a következő teraszon keskeny sor boszke látható. A kertet körülvevő cölöpkerítés is ábrázolva van,

2. kép: A Harruckern-kastély 1749-ben / The Harruckern castle in 1749 (SCHERER FERENC: GYULA VÁROS TÖRTÉNETE. 1. KÖTET GYULA, 1938. PP. 341.)

3. kép: A gyulai vár és kastély 1857-ben / The brick castle and the Wenckheim-castle in 1857 (SCHERER FERENC: GYULA VÁROS TÖRTÉNETE. 2. KÖTET GYULA, 1938. PP. 99.)

4. kép: A három katonai felmérés térképlapja / The map sheets of the first, the second and the third military survey (HADTÖRTÉNETI TÉRKÉPTÁR)

5. kép: 1897-es térkép a területről / 1897 map of the area (SCHERER FERENC: GYULA VÁROS TÖRTÉNETE. 1. KÖTET GYULA, 1938. TÉRKÉPMELLÉKLET.)

és az egész együttest vizesárok veszi körül. Látható a rajzon egy palánkkal körülvett teknősbékás tó, oldalt pedig a cölöpökkel körbezárt vadaskertek.¹⁰

Wenckheim Józsefné 1798-ban a leégett kastély helyére felépíttette az új kastélyt. Ennek központi részét kápolna foglalta el. 1801-ben ez az épület is a nagy gyulai tűzvész áldozata lett, amely szinte az egész várost elpusztította. Ezután gróf Wenckheim Ferenc hívására került Gyulára id. Czigler Antal a leégett urasági kastély megújítására. Ettől fogva mint urasági építőmester 60 éven át állt a Wenckheim család szolgálatában. Az új, késő copf stílusú kastély 1803-ban épült fel. A volt kaputorony már akkor összeépült a kastéllyal, ennek az átépített toronynak a mását építették meg a kastély keleti oldalán. Almásy Dénes

az épületet felújíttatta 1888-ban, majd 1902-ben az oldalszárnyakat emeleltre építtette Sztraill Ferenc építésszel.

Miután a kastély az Almásy család tulajdonába került a Wenckheiméktől 1888-ban, Wenckheim Frigyes és Wenckheim Krisztina vissza akarta vásárolni családjának, azonban az Almásy család nem akarta eladni reális áron. Emiatt épült meg Szabadkigyóson a Wenckheim család – és az akkori Magyarország – egyik legnagyobb és legimpozánsabb, valamint legmodernebb kastélya.

A három katonai felmérés térképlapjain jól nyomon követhető a vár környéke és a kastélykert átalakulása (4. kép). Az első katonai felmérésen látható, hogy a várat körülvevő árok még létezik, a sziget déli oldalán még a Harruckern kastély

5. Scherer i. m. pp. 43-44, 54.

6. Scherer i. m. pp. 180.

7. Scherer i. m. pp. 276.

8. Veduta: egy város vagy épület sokszorosított grafikája, ami kimondottan a dokumentálás és bemutatás céljából készül.

9. Mindkét veduta megtalálható: Fatsar Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*. Budapest, 2008. pp. 120.

10. Fatsar i. m. pp. 119-120.

áll. A környező mocsaras, erdős területek is felismerhetőek. A második katonai felmérésen már nem találjuk a várarkot, azonban a Körös folyó kastélytól délre levő ágai jól látszanak, az itt megjelenő kastély már az új Wenckheim kastély. Jelképesen ábrázolták a barokk kertet, amely ekkor lehetett itt, erre utalnak az épület előtti körcikk alakú parterek. A vár valószínűleg ekkor rossz állapotban volt, a térképen mintha csak töredékeket ábrázolták volna. A harmadik felmérésen már egyértelműen látszik a tájképi kert oldott, laza útvonalrendszere.

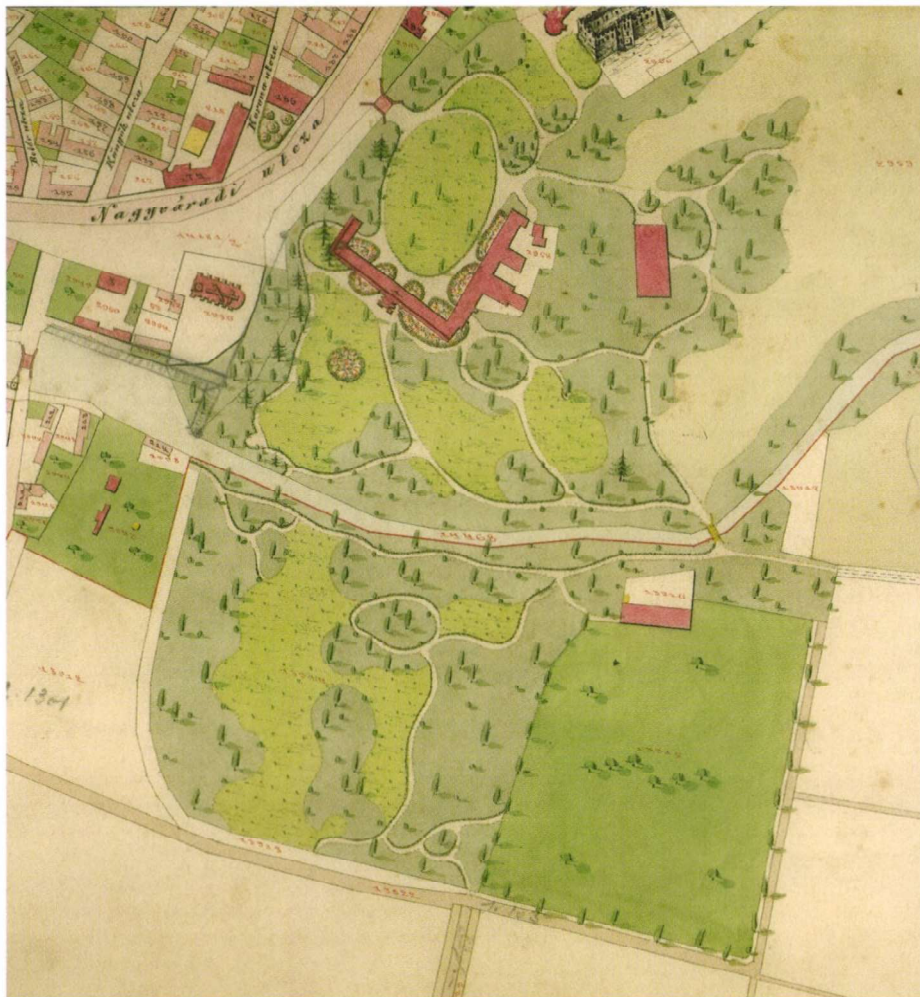
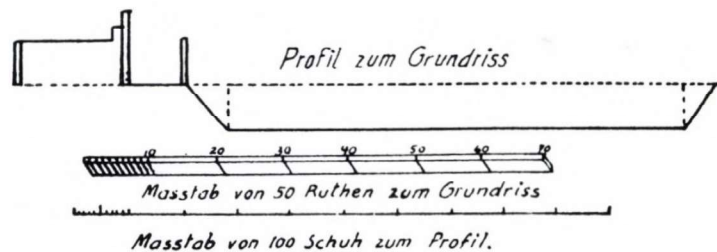
A kastélykert és a kastély legjelentősebb időszaka az 1800-as évekre tehető. A várost ábrázoló 1897-es térkép jól mutatja az egykori tájképi kialakítású kastélykert kiterjedését (5. kép). A 8 hektár kiterjedésű parkot 1812-ben tervezték és épít-

tették a nagy tűzvész után, angol mintára. A kerttervező személye nem ismert. Tudjuk, hogy volt itt halastó, rákos-tó, teknősbékás-tó, hattyús-tó, dámvadaskert, fácnoskert, zöldségeskert, virágoskert és szőlő.¹¹ A parkot számos, századforduló után készült képeslap ábrázolja, ezek jól mutatják a park egykori képét, hangulatát (6. kép). Szerencsére több térkép is maradt ránk, amelyek a kastélyparkot ábrázolják. Az 1884-es kataszteri térképen érdemes megfigyelni az épület melletti kertrészek kialakítását. Feltehetően sövényvel szegélyezett virágfelületek, és oldott íves vonalú szórt burkolatok vették körül (7. kép).

Régi leírások is ismertetik a park néhány részletét, amelyből megállapítható, hogy a kastélykert nagy jelentőséggel bírt azokban az időkben: „A régi vár

maradványa, s az újabb kastély egy kertté alakított nagy udvar két szélső pontján alig 400 lépésnyire szemközt állnak egymással, de egymást nem üdvözölhetik rokon pillantással, – közéjük rakott az irigy építész egy nagy grófi istállót; kár! – hadd bámultak volna egymásra;...- E kastély a várudvar nyugati részén áll, jól rendezett s elég tisztán tartott angol kert környezi, benne a fehér Körös egy ága szigeteket alkot, hol egy regényes helyen levő kút a legjobb ivó vizet adja Gyulának; a tágas üvegházba a derék öreg kertész több üveg alá való is rakhatna; – e kert mellett van a vadas kert, mellynek gyönyörű vadgesztenye s száz éves kőrösfái árnyában pár év előtt számos dámvad tanyázott, – most már a csorda nagyobb része lelövetett, – e vadas kert mellett van az igen szép és derék lovagló iskola.”¹²

6. kép: Régi képeslapok a századforduló környékéről / Old postcards from the turn of the century (ÜDVÖZLET GYULÁRÓL; GYULA VÁROS TÖRTÉNETE RÉGI KÉPES ÜDVÖZLŐLAPOKON 1899-1960 2006.)

7. kép: 1884-es kataszteri térkép / 1884 catastral map (BÉKÉS MEGYEI LEVÉLTÁR - 038_1)
8. kép: A palánkvár metszete 1695-ből / The segment of the palisade from 1695 (SCHERER FERENC: GYULA VÁROS TÖRTÉNETE. 1. KÖTET GYULA, 1938. PP. 186.)

Scherer¹³ monográfiájában ír a kivilágított kastély szépségéről: a kivilágított várost „nagyszerűen múlá felül a Wenckheim grófok legékesebben kivilágított palotája és angol kertje, mely minthogy a városon kívül különzött s emelkedett helyen áll, varázsfényű tündéri kastélyként ragyogott az éj homályában. Különösen a kert növénylombjai közt sűrűen felállított apró lámpák úgy tűnnek föl, mintha az ég rezgő tűzcillagai a földre hullottak volna le.”¹⁴

1812 körül kezdik el elbontani a palánkfalakat, a bástyákat, és feltölteni a várárkot. A 1918-as forradalom idején arról tárgyalnak, hogy a várat végleg elbontják, és a tégláit lakóházépítésre használják fel, szerencsére ez nem történt meg. A második világháborúig a várban csupán annyi történt, hogy a tor-

nyában víztartályt helyeztek el, ahonnan a kastélyt látták el vízzel. A második világháborúban a toronyban magas-megfigyelő volt. Az egykori tájképi kastélypark nagy részében az 1950-es évek vége óta a Várfürdő működik. Egy részét közparkként használják Csigakert néven. A vár helyreállítása előtérbe került a háború után. Az ásátások 1956-ban kezdődtek meg, és 1961-ben fejeződtek be. 1965-ben megnyílt a vármúzeum az ásátás anyagából és az Erkel Ferenc állandó vár- és gazdaságtörténeti kiállításból.¹⁵ A várépület helyreállítása 2005 tavaszán fejeződött be. Az Almásy kastély közel tíz éve elhagyatottan, üresen áll a vár szomszédságában, amióta az 1957 óta itt működő csecsemőotthon más épületbe költözött. Remélhetőleg a jövőben új funkciót betöltve ismét életre kel.

11. Busa László kutatása alapján. Megtalálható a Békés Megyei Levéltárban, Gyulán.

12. Vasárnapi Újság 1856. 47. szám

13. A gyulai Scherer Ferenc a város történetét kutatta, saját illetve korábbi kutatások anyagait felhasználva megírta 1938-ban Gyula város kétkötetes város-történeti monográfiáját. Scherer Ferenc: Gyula város története. 1-2. kötet Gyula, 1938.

14. Scherer i.m. pp. 467.

15. Kiss Anikó: A gyulai vár. Gyula, 1996. pp. 19.

A GYULAI SZIGETERŐD KÖRNYÉKÉNEK SZABADTÉRÉPÍTÉSZETI TERVE

Lényeges és érdekes kérdés a szigeterődöt körülvevő palánkvár nyomvonalának, szerkezetének. Ezzel kapcsolatosan több rajz, tervrajz és leírás is fennmaradt, többek között a már említett Mirandola-féle terv (1. kép), amely részletessége, hitelessége miatt az egyik legfontosabb forrás. Fontos továbbá Porthen ezredes leírása, amely részletesen, adatokkal alátámasztva ismerteti a sánc korabeli, 1695-ös állapotát (8. kép). A szerkezetre vonatkozóan azonban minden kétséget kizáróan a régészeti ásatás eredményei szolgáltatnak fontos információkat.

A palánkvár építése az 1560 táján történt nagyarányú bővítés során zajlott le, ekkor a várat ó-olaszbástyás palánkvárrá bővítették. Az 1560-as években megkezdett palánképítést folytatva, azt kibővítve és megnagyobbítva hozták létre azt a huszárvárat is magában foglaló palánkvárat, amely Mirandola rajzán látható. Dupla vonallal ábrázolja az akkori nyomvonalat, amelyet a szakemberek a leghitelesebb ábrázolásnak tartanak. Vékony vonallal húzta be a tervezett, szabályos, nyújtott téglalap alakú olaszbástya alakját. A város szabályozási tervében a hely-

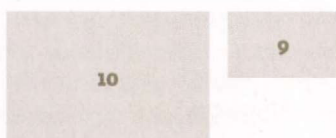
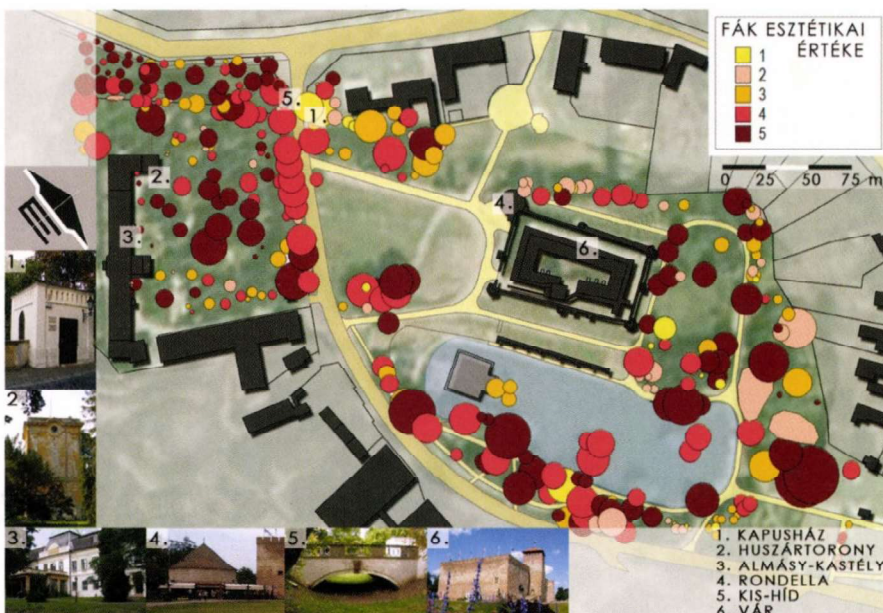
reállítás tervezett nyomvonalaként egy ehhez hasonló nyomvonal szerepel, azonban erről az ásatások bebizonyították, hogy nem valósult meg, így ha ez alapján történné meg a helyreállítás, az a hitelesség szempontjából nem lenne megfelelő. A két sarokbástya szerkezetére az ásatás a következő adatokkal szolgált:

„220 cm mélységben döngölt agyagból egymással párhuzamos két cölöpsor kis részlete került elő. A belső sor egészen vastag, 40 cm átmérőjű cölöpjeit 340 cm mélységben rácsozott, csapolással egymásba erősített, vastag gerendák vették

JELMAGYARÁZAT

- ÉPÜLET
- PALÁNKVÁR
- LA LINIA TÉRKŐ
- TERCA PIAZZA
KLINKERTÉGLA
- MÉSZKŐBURKOLAT
- SZÓRT BURKOLAT
- KETTŐS SÖVÉNY
- MEGLÉVŐ FA
- MEGLÉVŐ FENYŐ
- TERVEZETT FA
- TERVEZETT CSERJE
- ÉVELŐÁGYAK
- EGYNYÁRI ÁGYÁS
- VÍZINÖVÉNYZET
- CSÓNAKKIKÖTŐ
- PIHENŐSZÉKEK

9. kép: Faállomány vizsgálata esztétikai érték szerint, műemlékek / Examination of tree stock regarding aesthetic value, monuments the aesthetic value, monuments (KÉSZÍTETTE: KISS MÁRTA)

10. kép: A gyulai szigeterőd környékének szabadtérépítészeti terve / Open space plan of the island fortress of Gyula (KÉSZÍTETTE: KISS MÁRTA)

körül. A külső gerendát a cölöpök kör alakú felületéhez hozzáfáragták. A vas- tag cölöpöktől délkeletre 11 méterre még egy, ferdén levert, sűrű cölöpsor húzódott végig, mely az olaszbástyá- nak a várakok felőli partja lehetett.¹⁶

A török megszállás utáni időkből szin- tén rendelkezésünkre áll néhány adat a sánccal kapcsolatban. Amikor a vár fel- adási feltételeit tárgyalták 1695 telén az osztrákok, Porthen ezredes vezetésé- vel a császári katonaság ellepte a kapu- kat, és a vár körüli sánct is. A palánk- várral kapcsolatban megjegyezték, hogy

16. Parádi Nándor: A gyulai vár ásata- sának építéstörténeti eredményei. Buda- pest, 1967. pp. 23.

„nem szabályosan, de mégis magas, vastag tölgyfaoszlopokkal duplán van építve, erős fakeresztkötésekkel, mindenütt szorosan összefonva és közbül egyes helyeken 7, másutt 8 lépés szélességben földdel kitöltve.” Azt is megállapították, hogy rongált a mellvéd, ami a tetején van, és a palánk alatt is húzódik egy mellvéd.¹⁷ Ezt jól mutatja egy 1695-ös alaprajzhoz készült metszet, amely a sáncot keresztmetszetében mutatja a mellvédekkel együtt (8. kép).

Mindezeket figyelembe véve helyszíni felméréseket és vizsgálatokat végeztem, amelyekre alapozva elkészítettem a szabadtérépítészeti tervet, amelynek célja a terület említett egységét megteremteni, már amennyire az egyes részegységek funkcionális különbözősége erre lehetőséget ad.

Vizsgálataim teljes ismertetésétől terjedelmi okok miatt eltekintek, azonban néhány lényeges eredményét kiemelném. A faállomány-vizsgálat eredményeképpen megállapítható, hogy jelentős mennyiségű nagy esztétikai értékű, jó állapotú faegyed található a területen, amely annak egykori kastélypark voltának szerencsés következménye. A meglévő faállomány egy jelentős része ebből az időből származik, nem ritkák a 100 éves, 70–90 cm törzsátmérőjű egyedek (9. kép).¹⁸

A városközpont felől a gépkocsival történő megközelítést az egyirányú Várfürdő utca biztosítja. Problémát jelent az út menti parkolás az utca teljes hosszában, amely megnehezíti a gyalogos közlekedést, és előnytelen a vár és a kastély közötti kapcsolat szempontjából is.

A területre készült szabadtérépítészeti terv fő eleme a palánkvár helyreállítása a kutatás, valamint az ásatások során letisztázódott nyomvonalat figyelembe

véve, felhasználva. A tervezett palánkvár két szakaszra bontható a megvalósítás módját tekintve. A vár környezetében az eredeti kialakítás szerint, fa-föld szerkezettel, míg a további szakaszon csupán egy kettős, nyírt sövényfallal szimbolizálva, megidézve jelenne meg a sánc. Ezt a döntést az egyes területrészek funkcionális elkülönülése, valamint az építés magas költségei indokolták. A kastélykertben a várható wellness-szálló funkcióhoz igazodva pihenőkert került kialakításra több tematikus kertetel. A kastélyépület megfelelő reprezentatív előteret kapott a Várfürdő felől. A Csónakázó-tó kibővítésével a használható vízfelület megnövekedett, partján szőrt sétány vezet körbe. A Várfürdő utca gyalogos forgalmú utcává alakult, a parkolás problémáját a terület közvetlen közelében javasolt parkolóház építése oldhatja meg.

A park egészségének helyreállítása nem lehetséges az eltelt idő alatt történt beépítések és a megváltozott funkciók miatt. Fontos azonban, hogy a kastélyt és a várat övező terület esetleges rehabilitációjánál az egykori kastélypark térszerkezetét, térkapcsolatait és a vizsgálati területen megmaradt értékes faállományát figyelembe vegyük. Szerencsés lenne a jövőben a terület olyan kialakítása, fejlesztése, amely az egykori szigeterőd egységét a lehetőségekhez mérten visszaidézi, visszaállítja a jelenlegi széttagolt állapottal ellentétben. ©

17. Scherer i.m. pp. 258.

18. A fák esztétikai értékét ötös skálán jelenítettem meg, ahol az 5-ös érték a legnagyobb esztétikai értékkel rendelkező egyedeket jelöli.

SUMMARY

GYULA - THE HISTORY AND A POSSIBLE VISION OF THE FORMER ISLAND FORTRESS

The medieval brick castle is the best-known symbol of Gyula, but there are some other interests on the area of island fortress, too. Opposite to the brick castle there is the Almásy-castle with a 200 years old English landscape garden. Around the whole complex was the plank castle, which has also a very interesting story. The castle was built by János Maróti around 1403. László Kerecsényi was the most important and famous captain of the castle, who made a big renovation on it in 1561. The plan of the renovation and extension was made by Paolo Mirandola, who was a famous Italian military engineer. The important part of the plan is the depiction of the existing plank castle's line. This plan is an important source for the restoration. János Harruckern got the area in 1720. He built the predecessor of the present castle (Almásy-castle) in 1723. The next owner was the Wenckheim family. They built the present castle in 1803, after a big fire, which destroyed the old one. The

Almásy family got the area in 1888. The English garden was planned and built in 1812, with an area of 8 hectares. There were a fishpond, a vineyard, flower gardens, a truck garden and a pheasant garden in the castle park. In the course of the archaeological excavation we got many informations about the plank castle in the '60's. The brick castle was renovated in 2005, but unfortunately the Almásy-castle is empty and neglected now. Perhaps it will be a wellness hotel in the future.

I made some examinations on the area about the tree stock, the traffic and the functions. Summarizing the survey the area has very good conditions for development taking the reconstruction ideas into consideration. Based on the examinations I have drawn up a detailed open space plan for the area. It suggests, among others, the restoration of the plank castle, a rest garden for the Almásy-castle and the extension of the Rowing lake. ©